

Literature Research Quarterly
Vol. 13, No. 1,
Spring 2025
pp. 59-88
Original Article

From Postmemory to Traumatopic Spaces: An Analysis of Trauma Representation in the Works of Wajdi Mouawad

Khosro Sina*

Assistant Professor, Department of Art and Architecture, University of Kurdistan, Iran, Kurdistan

Received date: 12.12.2024

Accepted date: 15.04.2025

Abstract

This study comparatively analyzes the representation of trauma and memory in selected plays by Wajdi Mouawad, including "Coastline," "Fires," "Forests," and "Skies." The aim is to investigate how Mouawad artistically portrays trauma and memory, and to examine its implications for the reconstruction of individual and collective identity. The theoretical framework is based on the theories of Cathy Caruth, Paul Ricoeur, Marianne Hirsch, and Jan Patočka, employing a qualitative and comparative research method. The findings reveal that Mouawad, through nonlinear narratives, place symbolism, and silence, highlights the complexities of individual and collective memory. Each play uniquely addresses these themes: "Fires" explores the intergenerational narrative of violence and war, "Coastline" focuses on the search for identity and confronting the past, "Forests" unearths family secrets and postmemory, and "Skies" addresses the identity crisis in the modern world. This research demonstrates that Mouawad's works, transcending linguistic and cultural boundaries, illustrate the power of art in reconstructing identity and psychological wounds.

Keywords: Trauma, Collective Memory, Postmemory, Nonlinear Narrative, Wajdi Mouawad

*Corresponding Author's E-mail: khosro.sina@uok.ac.ir

1. Introduction

Wajdi Mouawad's dramatic oeuvre—especially his acclaimed "Cycle Works" comprising *Coastline*, *Fires*, *Forests*, and *Skies*—offers a compelling terrain for examining the intersection of trauma, memory, and identity in postwar and diasporic contexts. Born in Lebanon and raised in Canada, Mouawad occupies a unique cultural position that allows him to narrate stories of displacement, violence, and intergenerational memory with profound sensitivity. His plays transcend linguistic, cultural, and temporal boundaries, engaging with psychological and philosophical questions surrounding how individuals and communities cope with the haunting legacies of war, exile, and family secrets.

This study explores how Mouawad artistically reconstructs trauma and memory, particularly postmemory—the transmission of traumatic experience from one generation to the next. The research investigates how nonlinear storytelling, symbolic spaces, and the strategic use of silence function as narrative tools to articulate the unrepresentable dimensions of trauma. Drawing from a multidisciplinary theoretical framework that includes Cathy Caruth's notion of trauma's unrepresentability, Paul Ricoeur's theory of memory and narrative identity, Marianne Hirsch's postmemory theory, and Jan Patočka's phenomenology of traumatic existence, this paper situates Mouawad's plays within contemporary trauma studies and performance theory.

The central question guiding this inquiry is how Mouawad's theatrical language—composed of fragmented timelines, symbolic geographies, and absent voices—facilitates the exploration of generational trauma and the reconstruction of fractured identities. By emphasizing the significance of place, silence, and intergenerational dialogue, the study positions Mouawad's theater as a form of resistance and remembrance. His dramaturgy functions not only as a mirror of collective suffering but also as a space for healing, reflection, and ethical reckoning in a post-traumatic world.

2. Methods

This research employs a qualitative and comparative methodology grounded in critical discourse analysis and hermeneutic interpretation. The main corpus consists

of four major plays by Wajdi Mouawad—*Coastline*, *Fires*, *Forests*, and *Skies*—examined through close reading of both their original French texts and English translations.

A matrix of macro-concepts (trauma, postmemory, narrative identity, symbolic space, and silence) was developed to systematically compare how these themes manifest across different plays. This matrix facilitated structured textual analysis, allowing the identification of intertextual connections, symbolic motifs, and narrative structures that reflect trauma's impact on identity formation and collective memory.

The analytical process also involved integrating theoretical insights from trauma phenomenology, postmemory studies, and narrative philosophy, notably the theories of Patočka, Hirsch, Ricoeur, and Caruth. Secondary academic sources, including recent articles on traumatopic spaces and traumatic semiotics, were also consulted to enhance the interpretive depth.

In the final phase, trauma semiotics (as proposed by Kim and Zhang, 2024) was used to examine the visual, symbolic, and textual layers of Mouawad's dramaturgy. This multimodal approach allowed for a nuanced understanding of how trauma is embodied and represented across spatial, temporal, and intergenerational axes within Mouawad's theatrical framework.

3. Findings/Results

The findings reveal that Mouawad's theatrical works intricately weave together fragmented narratives, symbolic geographies, and silenced voices to explore the complexities of intergenerational trauma. Each play in the Cycle Works uniquely engages with trauma and memory:

- *Fires* (**Scorched**) presents an intergenerational journey of two siblings uncovering their mother's hidden past in a war-torn Middle Eastern country. The play foregrounds silence as a generational wound and fire as a dual symbol of destruction and catharsis. Nawal's silence functions both as resistance and as a posthumous testimony that compels her children to confront their inherited trauma.
- *Coastline* (**Tideline**) explores a son's journey to repatriate his father's body to

his homeland. The narrative structure is nonlinear, representing the protagonist's fragmented identity and dislocated memory. The coastline symbolizes a liminal zone between life and death, past and present, serving as a metaphor for mourning and identity reconstruction.

- *Forests (Forêts)* delves into hidden family secrets and the protagonist's quest for her roots. The forest becomes a "traumatopic" space, embodying layers of forgotten histories and suppressed traumas. The structure reflects the chaotic nature of traumatic memory through overlapping timelines and symbolic objects such as letters and family heirlooms.

- *Skies (Heavens)* presents a fragmented, multi-voiced narrative that addresses existential crises, ethical dilemmas, and the erosion of identity in a technologically driven modern world. The sky represents both the vastness of possibility and the void of moral certainty, echoing Jan Patočka's notion of existential breakthrough.

Across all plays, silence emerges not as mere absence but as an active narrative agent—what Caruth and Flikshstein refer to as the "third language" of trauma. Silence serves as a form of resistance (*Coastline*), a witness to the unspeakable (*Fires*), a mnemonic archive (*Forests*), and a path to transcendence (*Skies*).

Symbolic geographies—coastlines, fire, forests, and skies—become vessels for exploring psycho-geopolitical memory and reconstructing fragmented identities. These spaces are neither static nor neutral but charged with affective and mnemonic energy. Mouawad transforms them into traumatopic landscapes that mediate between history, memory, and identity.

His dramaturgy thus reveals the power of theatrical space and nonlinear narrative in articulating trauma's dissonant temporality, challenging the audience to navigate the fractured topography of memory and find meaning amid the ruins.

4. Discussion & Conclusion

Mouawad's plays challenge the conventions of traditional narrative structure by foregrounding trauma's resistance to linear representation. His dramaturgy embraces fragmentation, silence, and symbolism to construct what this study refers to as a "traumatic narrative matrix"—a multidimensional framework where memory,

identity, and space intersect.

This matrix is deeply influenced by Hirsch's postmemory theory, emphasizing the affective transmission of trauma through narrative, photographs, and artifacts. Mouawad's characters often carry the burden of traumas they never directly experienced but inherit through silence, cultural memory, and familial storytelling. Their fragmented journeys reveal how memory is constituted not only through recall but also through imaginative reconstruction and embodied presence.

The study also introduces the concept of "traumatopic space," building on theories by Benjamin, Patterson, and Mehta. Mouawad's symbolic settings—burned houses, nameless graves, silent forests, and borderless skies—serve as affective landscapes where memory is inscribed and trauma is processed. These spaces disrupt chronological time and linear logic, allowing for a multilayered experience of memory.

Furthermore, Mouawad's use of silence aligns with Caruth's idea of trauma's unrepresentability and Landsberg's "presence of absence." Silence in his plays is not passive but generative, shaping meaning through what remains unsaid. It creates affective resonance, prompting both characters and audiences to confront the voids and ruptures of traumatic experience.

His plays also embody a "fourfold figure of the post-traumatic human":

1. *The Migrant* in *Coastline*, torn between cultures and seeking familial roots.
2. *The Survivor* in *Fires*, bearing the burden of memory while resisting victimhood.
3. *The Archivist* in *Forests*, navigating suppressed narratives to rebuild identity.
4. *The Seeker* in *Skies*, confronting modernity's ethical and existential void.

These figures reflect the complexity of post-traumatic subjectivity, offering a spectrum of responses to inherited and lived traumas. Through this typology, Mouawad's theater not only reflects human suffering but also provides a philosophical and narrative framework for its transformation.

In conclusion, Mouawad's dramaturgy offers a multidimensional space for mourning, remembering, and identity reconstruction. His plays illuminate how

trauma, though often unutterable, can be rendered through metaphor, silence, and symbolic space. The theater, in his hands, becomes a medium for ethical reflection and cultural healing—a site where memory is not simply preserved but actively reimagined.

References

- Benjamin, A. (2022). **Spatial Transformations: Thinking Through Heterotopia**. Routledge.
- Caruth, C. (1996). **Unclaimed Experience: Trauma, Narrative, and History**. Johns Hopkins University Press.
- Caruth, C. (2022). **Literature in the Ashes of History**. Johns Hopkins University Press.
- Edmondson, R. & Sarovich, L. (2022). «Silent Genes of Trauma: Intergenerational Hauntings.» **Journal of Intergenerational Relationships**, 20(5), 689-704.
- Fischer, M. & Austin, E. (2022). «What is Critical Discourse Analysis?» [Online Article].
- Flikshstein, L. (2023). **The Power of Silence in Performance**. Palgrave Macmillan.
- Gallagher, R. & Rosen, J. (2023). «Traumatic Memory Nodes: A Spatial Approach.» **Memory Studies**, 16(2), 321-337.
- Harrison, M. (2022). **Traumatic Lifeworlds**. Polity Press.
- Hirsch, M. (2012). **The Generation of Postmemory: Writing and Visual Culture After the Holocaust**. Columbia University Press.
- Hirsch, M. (2023). **Psycho-Geopolitics of Trauma**. Routledge.
- Kim, Y. & Zhang, H. (2024). **Trauma Semiotics**. De Gruyter.
- Kovacevic, I. & Kotrla, T. (2023). «Traumatic Phenomenology: The Three Movements of Human Existence.» **Studia Phaenomenologica**, 23, 353-372.
- Kohn-Pfister, L. (2024). **Narrative Overlapping: Trauma and Memory**. Springer.
- Landsberg, A. (2023). **Dynamic Presence of Absence**. Verso Books.
- Lowenthal, A. (2023). **Mapping of the Wounded Psyche**. Karnac Books.
- Maas, J. (2001). «Tragedy of Survival: Staging Post-Traumatic Memories in Plays by Lebanese-Quebec Playwrights.» **Canadian Theatre Review**, 108, 47-52.
- Mirzoeff, Y. (2013). «Staging Memory in Wajdi Mouawad's Incendies.» **Studies in Theatre and Performance**, 33(3), 323-337.
- Morini, C. (2023). **Narrative as Ontological Tool**. Bloomsbury Publishing.
- Patocka, J. (1998). **Body, Community, Language, World**. Open Court.
- Patocka, J. (2001). **Essays on Phenomenology**. Springer.
- Paterson, J. & Mehta, P. (2024). **Traumatopic Spaces in Theatre**. Methuen Drama.

- Ricoeur, P. (1984). **Time and Narrative, Vol. 1.** University of Chicago Press.
- Ricoeur, P. (2004). **Memory, History, Forgetting.** University of Chicago Press.
- Santiago, A. et al. (2024). **Traumatic Narrative Matrix.** SUNY Press.
- Smith, G. (2015). «Set Afire the Being: Forms of Trauma and Exile in Wajdi Mouawad's Incendies.» **Québec Studies**, 60, 95–116.
- Watson, R. M. (2018). «Writing Survivors: Embodied Memory in French-Language Plays by Wajdi Mouawad.» **Studies in 20th & 21st Century Literature**, 42(2), 22.

از پساحافظه تا مکان‌های تروما تویپیک: تحلیلی بر بازنمایی تروما در آثار وجدی معود

خسرو سینا*

استادیار گروه هنر و معماری دانشگاه کردستان، ایران، کردستان

دریافت: ۱۴۰۳/۰۹/۲۲

پذیرش: ۱۴۰۴/۰۱/۲۶

چکیده

این پژوهش به بررسی تطبیقی بازنمایی تروما و حافظه در نمایشنامه‌های منتخب وجدی معود، شامل «خط ساحلی»، «آتش‌سوزی‌ها»، «جنگل‌ها» و «آسمان‌ها» می‌پردازد. هدف از این پژوهش، تحلیل چگونگی بازنمایی هنری تروما و حافظه در آثار معود و بررسی پیامدهای آن بر بازسازی هویت فردی و جمعی است. چارچوب نظری پژوهش بر اساس نظریه‌های کتی کاروت، پل ریکور، ماریانا هیرش و یان پاتوچکا تدوین شده و روش پژوهش کیفی و تطبیقی است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که معود با بهره‌گیری از روایت‌های غیرخطی، نمادگرایی مکان و سکوت، پیچیدگی‌های حافظه فردی و جمعی را برجسته می‌کند. هر نمایشنامه به شیوه‌ای منحصربه‌فرد به این مضامین می‌پردازد؛ «آتش‌سوزی‌ها» روایت میان‌نسلی خشونت و جنگ را بررسی می‌کند، «خط ساحلی» بر جستجوی هویت و مواجهه با گذشته تمرکز دارد، «جنگل‌ها» اسرار خانوادگی و پساحافظه را نمایان می‌سازد و «آسمان‌ها» به بحران هویت در دنیای مدرن می‌پردازد. این پژوهش نشان می‌دهد که آثار معود با فراتر رفتن از مرزهای زبانی و فرهنگی، قدرت هنر را در بازسازی هویت و زخم‌های روانی به تصویر می‌کشند.

کلیدواژه‌ها: تروما، حافظه جمعی، پساحافظه، روایت غیرخطی، وجدی معود

مقدمه

نمایشنامه‌ها همواره بستری غنی برای بازنمایی مفاهیم پیچیده‌ای؛ چون تروما، حافظه و هویت بوده‌اند. این بستر به‌ویژه در آثار وجدی معود، نمایشنامه‌نویس لبنانی - کانادایی، با روایتی عمیق از زخم‌های میان‌نسلی، بحران‌های هویتی و پیچیدگی‌های حافظه‌های جمعی و فردی به اوج می‌رسد. آثار معود از جمله «خط ساحلی» «آتش‌سوزی‌ها»^۱، «جنگل‌ها» و «آسمان‌ها»^۲، با بهره‌گیری از روایت‌های غیرخطی، سکوت و نمادگرایی مکان، بستری برای کاوش در تأثیرات ماندگار زخم‌های روانی ناشی از جنگ، خشونت و مهاجرت فراهم می‌آورند. تروما، به‌عنوان یکی از مفاهیم محوری در مطالعات روان‌شناسی و اجتماعی، بازتاب تجربه‌های تلخ و اغلب غیر قابل‌بیان است که در سطح فردی و جمعی آثار عمیقی بر جای می‌گذارد. انتقال میان‌نسلی این زخم‌ها، به‌ویژه در جوامعی که تحت تأثیر جنگ‌ها و مهاجرت‌های گسترده قرار گرفته‌اند، بر هویت افراد و حافظه‌های جمعی نیز اثرگذار است. در آثار وجدی معود، این مسئله به شکلی هنرمندانه از طریق شخصیت‌ها و فضاهای نمادین بازنمایی شده است. پرسش اصلی این پژوهش آن است که چگونه معود از ظرفیت‌های هنری خود برای بیان پیچیدگی‌های تروما و حافظه استفاده می‌کند؟ و این بیان چه پیامدهایی برای بازسازی هویت فردی و جمعی به همراه دارد؟ تحلیل نمایشنامه‌های معود از آن‌جهت اهمیت دارد که این آثار، فراتر از مرزهای زبانی و فرهنگی، نمایانگر قدرت هنر در پردازش زخم‌های روانی و اجتماعی هستند. بررسی دقیق این آثار می‌تواند به درک عمیق‌تری از نحوه تأثیرگذاری روایت‌های غیرخطی، سکوت‌ها و نمادگرایی مکان بر انتقال زخم‌های میان‌نسلی کمک کند. علاوه بر این، مطالعه‌ای که جنبه‌های فلسفی و روان‌شناختی این آثار را با نظریات معاصر مانند بازنمایی ناپذیری تروما (کتی کاروت^۳)، روایت و حافظه (پل ریکور^۴)، پسا-حافظه (ماریانا هیرش^۵) و حرکات وجود انسانی (یان پاتوچکا^۶) تلفیق کند، می‌تواند رویکردی تازه و چندبعدی به این موضوع ارائه دهد. این پژوهش با اتخاذ رویکردی میان‌رشته‌ای، برای نخستین بار چهار اثر چرخه‌ای وجدی معود را در

1. Scorched
2. Heavens
3. Cathy Caruth
4. Paul Ricoeur
5. Marianne Hirsch
6. Jan Patocka

بستری واحد و با تأکید بر ارتباط میان تروما، حافظه و هویت تحلیل می‌کند. در حالی که مطالعات پیشین اغلب به بررسی جنبه‌های فردی یا تک‌نمایشنامه‌ای معود پرداخته‌اند، این مقاله تلاش دارد تا پیوندهای میان‌نسلی و روایت‌های چندلایه را به‌عنوان ابزاری برای پردازش زخم‌ها و بازسازی هویت تحلیل کند. بهره‌گیری از چهارچوب‌های نظری متنوع و بررسی تأثیر عناصر هنری همچون نمادگرایی مکان و ساختارهای غیرخطی، از دیگر نوآوری‌های این پژوهش محسوب می‌شود. این مقاله به فهم عمیق‌تری از آثار وجدی معود کمک می‌کند و بسترهایی نوین برای بررسی ارتباط میان هنر، حافظه و تروما در ادبیات نمایشی معاصر فراهم می‌آورد.

پیشینه پژوهش

تحلیل موضوعات مرتبط با تروما و حافظه در آثار وجدی معود، به‌ویژه نمایشنامه‌های چرخه^۷، همواره توجه پژوهشگران را به خود جلب کرده است. این مطالعات به بررسی مفاهیم تروما، مهاجرت و حافظه جمعی پرداخته‌اند و چگونگی بهره‌گیری معود از عناصر نمایشی برای بازنمایی این مفاهیم را نیز تحلیل کرده‌اند.

وجدی معود در آثار خود، از جمله آتش‌سوزی‌ها، تروما را به‌عنوان تجربه‌ای میان‌نسلی که ریشه در خشونت و جنگ داخلی لبنان دارد، به تصویر می‌کشد. یانا میرزون (۲۰۱۳) در مقاله‌ای با عنوان «صحنه‌سازی حافظه در نمایشنامه آتش‌سوزی‌های وجدی معود» بازنمایی حافظه در این نمایشنامه را با رویکردی به مفاهیم تروما و سکوت بررسی کرده است. او استدلال می‌کند که نمایشنامه با گسست‌های زمانی و روایتی، به مخاطب اجازه می‌دهد تا به درک پیچیدگی‌های حافظه جمعی و فردی بپردازد. این اثر به‌ویژه در پیوند میان روایت شخصی و تاریخی، نمایشی از تأثیرات عمیق جنگ و تبعید ارائه می‌دهد.

ریچل موریس واتسون (۲۰۱۸) در مقاله «نوشتن بازماندگان: تجسد حافظه در نمایشنامه‌های فرانسوی‌زبان»^۸ وجدی معود، بدن را به‌عنوان عنصری کلیدی در بازنمایی حافظه در آثار معود تحلیل کرده است. او معتقد است که در نمایشنامه «آتش‌سوزی‌ها»، حضور اجساد و یادبودها به

۷. Le Sang des Promesses (خون وعده‌ها) به نویسندگی و کارگردانی وجدی معود چهارگانه‌ای از چهار نمایشنامه است.

8. Francophonie

بازسازی حافظه جمعی کمک کرده و تروما را از طریق زبان و بدن به تصویر می‌کشد. این دیدگاه نشان می‌دهد که چگونه متن نمایشنامه و اجراهای آن، مکان‌هایی برای مواجهه با زخم‌های تاریخی و اجتماعی ایجاد می‌کنند.

مطالعات «ماریانا هیرش» درباره پسا-حافظه نیز در تحلیل آثار معود به‌کاررفته است. گراهام اسمیت (۲۰۱۵) در مقاله «آتش زده به هستی: شکل‌های تروما و تبعید در آتش‌سوزی‌های وجدی معود» نقش روایت و حافظه در انتقال زخم‌های نسل گذشته به نسل‌های جدید را بررسی می‌کند. او با استفاده از نظریه‌های «ژاک دریدا»^۹ و «ژاک لاکان»^{۱۰}، بازنمایی تروما در فضاهای میان‌نسلی را به تصویر می‌کشد و نشان می‌دهد که چگونه ساختار غیرخطی نمایشنامه، تعامل میان گذشته و حال را برجسته می‌کند.

جین ماس (۲۰۰۱) در مقاله «تراژدی بقا: صحنه‌سازی خاطرات پس از حادثه در نمایشنامه‌های نمایشنامه‌نویسان لبنانی-کبکی» آثار معود را به‌عنوان بخشی از تئاتر مهاجرت تحلیل کرده و بر تعامل میان حافظه فرهنگی و هویت مهاجران تأکید کرده است. او استدلال می‌کند که نمایشنامه‌های معود، همچون «خط ساحلی»^{۱۱} و «جنگل‌ها»^{۱۲}، با بهره‌گیری از مفاهیمی چون گم‌گشتگی و بازسازی هویت، به بررسی تأثیرات مهاجرت و جنگ بر حافظه جمعی پرداخته‌اند. نمایشنامه‌های معود از مکان‌ها و نمادهایی مانند جنگل، آتش و دریا برای بازنمایی حافظه و تروما استفاده می‌کنند. این دیدگاه از سوی چندین پژوهشگر مورد بررسی قرار گرفته و نشان داده شده است که این عناصر چگونه به‌عنوان پل‌هایی میان گذشته و حال عمل می‌کنند.

چارچوب نظری

چارچوب نظری این پژوهش بر اساس رویکردی تلفیقی و میان‌رشته‌ای بنا شده است که مفاهیم نظری حوزه‌های فلسفه پدیدارشناسی، مطالعات تروما، روایت‌شناسی و انسان‌شناسی فرهنگی را در هم می‌آمیزد. این رویکرد چندوجهی امکان تحلیل عمیق‌تر لایه‌های معنایی نمایشنامه‌های وجدی معود را فراهم می‌آورد و به درک پیچیدگی‌های بازنمایی تروما و حافظه در آثار او کمک می‌کند.

9. Jacques Derrida

10. Jacques Marie Émile Lacan

11. Tideline

12. Forests

نظریه‌های اصلی مورد استفاده در این پژوهش به شرح زیر است:

پدیدارشناسی تروماتیک: سه حرکت وجود انسانی و زیست جهان تروما

یان پاتوچکا، فیلسوف چک، در آثار خود به‌ویژه «بدن، جامعه، زبان» (۱۹۹۸) و «مقالاتی در پدیدارشناسی» (۲۰۰۱)، مفهوم «سه حرکت وجود انسانی» را مطرح کرده که چارچوبی برای درک پیچیدگی‌های وجود انسان در مواجهه با تروما فراهم می‌آورد. جالب توجه آنکه مطالعات متأخر در حوزه پدیدارشناسی تروما^{۱۳}، این نظریه را به محور اصلی تحلیل‌های خود تبدیل کرده‌اند (کوواچویچ و کوترول، ۲۰۲۳).

پاتوچکا این سه حرکت را چنین توصیف می‌کند:

۱. حرکت خودخواهانه^{۱۴}: تمرکز بر نیازهای بنیادین و بقا که در شرایط تروماتیک به‌صورت واکنش‌های دفاعی بروز می‌یابد.
 ۲. حرکت هم‌بسته^{۱۵}: برقراری ارتباط با دیگران و جهان پیرامون که می‌تواند مکانیسمی برای انتقال و اشتراک تروما باشد.
 ۳. حرکت فرا-هستی‌شناختی^{۱۶}: جستجوی معنا و فراروی از شرایط محدودکننده که می‌تواند به بازسازی زخم‌های روانی بینجامد.
- رویکرد «زیست جهان تروماتیک»^{۱۷} «که هاریسون (۲۰۲۲) آن را گسترش داده، نشان می‌دهد چگونه تروما رویدادی منفرد و شرایطی وجودی است که تمام ابعاد هستی فرد را تحت تأثیر قرار می‌دهد. در نمایشنامه‌های معود، این سه حرکت وجودی به‌صورت هم‌زمان در شخصیت‌ها جاری است و به شکل‌دهی «ماتریس روایی تروماتیک»^{۱۸} می‌انجامد که سانتیاگو و همکاران (۲۰۲۴) در تحلیل آثار نمایشی دوران پساجنگ به آن اشاره کرده‌اند.
- روایت به‌مثابه ابزار هستی‌شناختی: بازخوانی نظریه ریکور
- پل ریکور در «زمان و روایت» (۱۹۸۴) و «حافظه، تاریخ، فراموشی» (۲۰۰۴)، روایت را ابزاری برای سازمان‌دهی تجربیات پراکنده و خلق معنا می‌داند. مورینی (۲۰۲۳) در بازخوانی نظریه ریکور،

13. Traumatic Phenomenology
14. Movement of Anchoring
15. Movement of Self-Extension
16. Movement of Breakthrough
17. Traumatic Lifeworld
18. Traumatic Narrative Matrix

مفهوم «روایت به‌مثابه ابزار هستی‌شناختی» را مطرح می‌کند که فراتر از کارکرد توصیفی، قادر است مرزهای میان واقعیت، خیال و حافظه را همگرا سازد. ویژگی‌های کلیدی این نظریه که در تحلیل آثار معود به کار می‌آید عبارتند از:

- هم‌زیستی زمانی^{۱۹}: زمان خطی به نفع هم‌زیستی زمان‌های متعدد از هم می‌گسلد که در «آتش‌سوزی‌ها» و «خط ساحلی» به‌خوبی نمایان است.
- همپوشانی لایه‌های روایت^{۲۰}: لایه‌های متعدد روایت به شکلی هم‌پوشان عمل می‌کنند که نشان‌دهنده پیچیدگی حافظه است. تحقیقات کوهن-پفیستر (۲۰۲۴) نشان می‌دهد این ساختار چندلایه، بازتابی از ماهیت غیرخطی حافظه تروماتیک است.
- خودآفرینی روایی^{۲۱}: شخصیت‌ها از طریق روایتگری به بازسازی هویت خود می‌پردازند. چنانچه در «جنگل‌ها» شاهد هستیم، کشف اسرار خانوادگی به‌تدریج هویت شخصیت‌ها را بازتعریف می‌کند.

پسا-حافظه و ژئوپلیتیک روانی

ماریانا هیرش (۲۰۱۲، ۲۰۲۳) در مطالعات خود درباره انتقال میان‌نسلی تروما، مفهوم «پسا-حافظه»^{۲۲} را برای توصیف انتقال تجربیات تروماتیک به نسل‌هایی که تجربه مستقیمی از آن رویدادها نداشته‌اند، توسعه داده است. مطالعات جدید هیرش (۲۰۲۳) این مفهوم را با «ژئوپلیتیک روانی»^{۲۳} پیوند می‌زند که نشان می‌دهد چگونه شرایط سیاسی-جغرافیایی بر روان‌شناسی جمعی تأثیر می‌گذارد. عناصر کلیدی این نظریه در تحلیل آثار معود عبارتند از:

- حافظه به‌مثابه DNA فرهنگی: تروما همچون میراثی ژنتیکی از نسلی به نسل دیگر منتقل می‌شود. ادموندسون و ساروویچ (۲۰۲۲) در مطالعه‌ای با عنوان «ژن‌های خاموش تروما» نشان داده‌اند چگونه تجربیات نسل قبل در ساختار روان‌شناختی فرزندان بازتولید می‌شود.
- ابژه‌های انتقال‌دهنده: اشیاء، مکان‌ها و نمادها به‌عنوان حامل حافظه عمل می‌کنند. در «آسمان‌ها»، نامه‌های ناتمام و در «خط ساحلی»، جسد پدر، ابژه‌هایی هستند که حافظه را منتقل

19. Temporal Coexistence

20. Narrative Overlapping

21. Narrative Self-Creation

22. Postmemory

23. Psycho-Geopolitics

می‌کنند.

• سرزمین‌های تروماتیک: فضاهاى جغرافیایی که بار روانی رویدادهای تاریخی را حمل می‌کنند. چنانچه گالاگر و روسن (۲۰۲۳) اشاره می‌کنند، این فضاها از جغرافیای صرف فراتر رفته و به «گره‌های حافظه»^{۲۴} تبدیل می‌شوند.

سکوت به مثابه زبان سوم: بازخوانی نظریه کاروت

کتی کاروت در مطالعات کلاسیک خود درباره تروما و روایت (۱۹۹۶)، بر بازنمایی ناپذیری تروما تأکید می‌کند. مطالعات متأخر او (کاروت، ۲۰۲۲) و پژوهش‌های فلیکشتاین (۲۰۲۳) این دیدگاه را با مفهوم «سکوت به مثابه زبان سوم» گسترش داده‌اند که نقشی فراتر از نشانه‌های بازنمایی ناپذیری تروما دارد. کارکردهای چهارگانه سکوت در این نظریه عبارتند از:

- سکوت به عنوان قدرت: در «خط ساحلی»، سکوت ابزاری برای مقاومت در برابر روایت‌های تحمیلی و بازتعریف هویت است.
- سکوت به عنوان شهادت: در «آتش‌سوزی‌ها»، سکوت به زبانی برای بیان ناگفته‌های قربانیان تبدیل می‌شود.
- سکوت به عنوان آرشیو: در «جنگل‌ها»، سکوت محملی برای ذخیره‌سازی حافظه‌های پنهان است.
- سکوت به عنوان رهایی: در «آسمان‌ها»، سکوت به پذیرش ناگفته‌ها و رهایی از زنجیرهای روایت می‌انجامد.

لاندزبرگ (۲۰۲۳) در تحلیلی از کارکرد سکوت در تئاتر پساجنگ، این عنصر را فقدان صدا و «حضور پویای غیاب»^{۲۵} می‌نامد که قادر است روایت‌های سرکوب‌شده را بدون کلام بازنمایی کند.

نظریه مکان‌های تروماتوپیک: بازتعریف فضا در آثار درام

«مکان‌های تروماتوپیک»^{۲۶} نظریه‌ای است که برگرفته از مفهوم هتروتوپای فوکو و توسعه یافته از سوی بنیامین (۲۰۲۲) است که به تحلیل فضاهایی می‌پردازد که هم‌زمان دارای ابعاد جغرافیایی، روان‌شناختی و متافیزیکی هستند. پترسون و مهتا (۲۰۲۴) این نظریه را با دیدگاه‌های ریکور و

24. Memory Nodes

25. Dynamic Presence of Absence

26. Traumatopic Spaces

پاتوچکا تلفیق کرده‌اند تا نشان دهند چگونه فضا در متون نمایشی می‌تواند به سوژه‌ای فعال در روایت تبدیل شود. ویژگی‌های کلیدی مکان‌های تروماتوپیک عبارتند از:

- چندلایگی معنایی: ^{۲۷} هر مکان هم‌زمان چندین لایه معنایی را در خود جای می‌دهد. «خط ساحلی» به‌عنوان مرزی سیال میان بودن و نبودن عمل می‌کند.
- فرازمانی: ^{۲۸} مکان‌ها قادرند زمان‌های مختلف را هم‌زمان در خود حاضر کنند. «جنگل‌ها» آرشیوی سه‌بعدی از لایه‌های تاریخ است.
- قدرت تحول‌آفرینی: مکان‌ها می‌توانند عامل تغییر در روان و هویت شخصیت‌ها باشند. «آسمان‌ها» با بی‌وزنی متافیزیکی خود، گذار از ماده به معنا را ممکن می‌سازد.

معود با خلق چنین فضاهایی، «توپوگرافی روانی» جدیدی ایجاد می‌کند که لووانتال (۲۰۲۳) آن را «نقشه‌برداری از روان آسیب‌دیده» می‌نامد.

جدول شماره (۱): ارتباط بین نظریه‌های مختلف

نظریه	نظریه‌پرداز	مفهوم کلیدی	ارتباط با سایر نظریه‌ها
پدیدارشناسی تروماتیک	یان پاتوچکا	سه حرکت وجود انسانی، زیست‌جهان تروماتیک	زمینه را برای درک بهتر نظریه‌های ریکور، هیرش و کاروت فراهم می‌کند.
روایت به‌مثابه ابزار هستی‌شناختی	پل ریکور	روایت، حافظه، زمان	با نظریه پدیدارشناسی تروماتیک پاتوچکا همخوانی دارد و زمینه را برای درک بهتر نظریه پسا-حافظه هیرش فراهم می‌کند.
پسا-حافظه و ژئوپلیتیک روانی	ماریانا هیرش	پسا-حافظه، ژئوپلیتیک روانی	بر اساس نظریه روایت ریکور توسعه یافته است و با نظریه مکان‌های تروماتوپیک همخوانی دارد.
سکوت به‌مثابه زبان سوم	کتی کاروت	سکوت، بازنمایی ناپذیری تروما	با نظریه پدیدارشناسی تروماتیک پاتوچکا همخوانی دارد و در تحلیل آثار نمایشی کاربرد دارد.

27. Semantic Multilayeredness

28. Transtemporality

نظریه	نظریه پرداز	مفهوم کلیدی	ارتباط با سایر نظریه‌ها
مکان‌های تروماتوپیک	آندره بنیامین، جی. پترسون و پریتام مهتا	مکان‌های تروماتوپیک، هتروتوپیا	ترکیبی از دیدگاه‌های فوکو، بنیامین، ریکور و پاتوچکا است و در تحلیل فضاهای نمایشی کاربرد دارد.

روش تحقیق

روش تحقیق این پژوهش بر اساس رویکرد کیفی و تطبیقی تنظیم شده است که امکان بررسی دقیق لایه‌های معنایی متن‌های نمایشی و کشف روابط پیچیده میان مفاهیم را فراهم می‌آورد. تحلیل متن‌های نمایشی با استفاده از روش تحلیل گفتمان انتقادی و رویکرد هرمنوتیک صورت گرفته که امکان خوانش عمیق متون را فراهم می‌آورد (فیشر و اوستین، ۲۰۲۲).

گردآوری داده‌ها از طریق مطالعه متن اصلی چهار نمایشنامه معود و ترجمه‌های معتبر انگلیسی، همراه با تحلیل‌های پیشین و مقالات علمی مرتبط صورت گرفته است. تحلیل تطبیقی نمایشنامه‌ها با بهره‌گیری از «ماتریس مفاهیم کلان» انجام شده تا امکان مقایسه ساختارمند مفاهیم اصلی در چهار اثر فراهم شود. این ماتریس، نمایشنامه‌ها را از منظر مفهوم کلان، سازوکار تروماتیک، فضای نمادین و حرکت فلسفی مورد مقایسه قرار می‌دهد.

در مرحله تحلیل نهایی، با استفاده از رویکرد «نشانه‌شناسی تروما» که توسط کیم و ژانگ (۲۰۲۴) توسعه یافته، به تحلیل نظام نشانه‌ای متون پرداخته‌ایم تا چگونگی بازنمایی تروما در لایه‌های متنی، بصری و نمادین آثار معود را استخراج کنیم.

تحلیل نمایشنامه‌ها

در ادامه به تحلیل چهار اثر انتخابی از مجموعه نمایشنامه‌های وجدی معود بر اساس مبانی نظری پژوهش می‌پردازیم. این نمایشنامه‌ها به بررسی زخم‌های فردی و جمعی ناشی از تروما و جنگ می‌پردازند و به چالش‌های هویتی و اجتماعی نیز توجه دارند. آثار معود به‌طور خاص بر روی تجربیات میان‌نسلی تروما تمرکز دارند و از طریق روایت‌های پیچیده و نمادگرایانه، مخاطب را به تأمل در مورد تاریخ و هویت انسانی دعوت می‌کنند.

تحلیل نمایشنامه «خط ساحلی»

نمایشنامه خط ساحلی که در زبان انگلیسی با عنوان «خط جزر و مد»^{۲۹} ترجمه شده است یکی از آثار برجسته وجدی معود است وiliام، شخصیت اصلی، پس از مرگ پدرش مأمور می‌شود جسد او را به سرزمین مادری بازگرداند. در این مسیر، او با خاطرات پدرش، گذشته خانواده و هویت خود روبه‌رو می‌شود. این نمایشنامه درباره سفرهای بیرونی و درونی و جستجوی حقیقت در مواجهه با فقدان و مهاجرت است.

نمایشنامه با بهره‌گیری از ساختاری غیرخطی و استفاده از عناصر نمادین، تجربه‌ای عمیق از مواجهه با گذشته و تلاش برای بازسازی هویت ارائه می‌دهد. این اثر با پرداختن به موضوعات میان‌نسلی، زخم‌های ناشی از مهاجرت و بحران‌های هویتی، به پیچیدگی‌های روان‌شناختی شخصیت‌ها می‌پردازد و مخاطب را نیز در فرایند کشف حقیقت سهیم می‌کند. ساختار غیرخطی روایت، نمادگرایی مکان و زمان و رابطه میان حافظه و تروما از جمله ویژگی‌های برجسته این نمایشنامه هستند که آن را به اثری تأثیرگذار در ادبیات معاصر تبدیل کرده‌اند.

• ساختار روایی: بازنمایی حافظه تروماتیک

یکی از ویژگی‌های برجسته «خط ساحلی»، ساختار غیرخطی آن است که در آن زمان‌های گذشته و حال به صورت متناوب روایت می‌شوند. این تکنیک نه تنها ابزاری ادبی برای جلب توجه مخاطب است، بلکه بازتاب‌دهنده پراکندگی حافظه تروماتیک شخصیت‌ها نیز هست. پل ریکور در نظریه خود درباره حافظه و روایت تأکید می‌کند که روایت، ابزاری برای سازمان‌دهی تجربیات پراکنده و معنا بخشیدن به آن‌هاست. در این نمایشنامه نیز ساختار غیرخطی باعث می‌شود که حافظه‌های پراکنده و تجربیات پیچیده شخصیت‌ها به شکلی منسجم به مخاطب منتقل شود. این ساختار همچنین نشان‌دهنده ناتوانی شخصیت‌ها در مواجهه مستقیم با زخم‌های گذشته است. مخاطب نیز در این فرایند سهیم شده و ناچار است لایه‌های مختلف حافظه شخصیت‌ها را کنار هم قرار دهد تا بتواند حقیقت را بازسازی کند؛ فرایندی که خود بازتابی از تلاش شخصیت اصلی برای بازسازی هویت است.

• پسا-حافظه و انتقال میان‌نسلی تروما

مفهوم پسا-حافظه که ماریانا هیرش مطرح کرده است، یکی از مفاهیم کلیدی برای تحلیل «خط ساحلی» است. وiliام، شخصیت اصلی نمایشنامه، گرچه تجربه مستقیم تروماهای نسل قبل

را ندارد؛ اما به‌گونه‌ای با آن‌ها روبه‌رو می‌شود که گویی خود آن‌ها را زیسته است. این انتقال میان‌نسلی تروما از طریق سکوت‌ها، رفتارهای شخصیت‌ها و نمادهایی مانند جسد پدر بازنمایی می‌شود. سکوت یکی از عناصر کلیدی نمایشنامه است که به‌عنوان ابزاری برای انتقال زخم‌های میان‌نسلی عمل می‌کند. پدر ویلیام که حضور او بیشتر نمادین است، نمایانگر نسلی است که زخم‌های ناشی از مهاجرت، جنگ و خشونت را تجربه کرده است. اگرچه این زخم‌ها مستقیماً بیان نمی‌شوند؛ اما تأثیر آن‌ها از طریق سکوت‌ها و رفتارهای پدر به نسل بعد منتقل شده است.

جسد پدر نیز نمادی قدرتمند از زخم‌های میان‌نسلی و تاریخ سرکوب‌شده خانوادگی است. وظیفه ویلیام برای بازگرداندن جسد پدر به سرزمین مادری یک وظیفه اخلاقی و سفری نمادین برای درک میراث خانوادگی اوست. این سفر به ویلیام امکان می‌دهد تا با زخم‌هایی که هرگز مستقیماً تجربه نکرده؛ اما عمیقاً بر زندگی او تأثیر گذاشته‌اند روبه‌رو شود. این فرایند او را با گذشته آشتی می‌دهد و زمینه‌ای برای بازسازی هویتش فراهم می‌کند.

• نمادگرایی مکان و زمان

یکی دیگر از جنبه‌های برجسته «خط ساحلی»، استفاده هنرمندانه از مکان و زمان به‌عنوان عناصر نمادین است. خط ساحلی که مرزی میان خشکی و دریاست، نمایانگر جدایی و ارتباط هم‌زمان است. این مکان به‌عنوان محل تقابل گذشته و حال عمل کرده و بستری فراهم می‌کند تا ویلیام بتواند با حقیقت‌های پنهان خانوادگی خود روبه‌رو شود. یان پاتوچکا (۲۰۰۴) در نظریه خود درباره مکان‌های معنادار تأکید می‌کند که مکان‌ها می‌توانند عرصه‌هایی برای مواجهه انسان با تاریخ و وجود باشند. در این نمایشنامه نیز خط ساحل مرزی جغرافیایی و عرصه‌ای معنوی است که شخصیت اصلی را به کشف خود دعوت می‌کند.

دریا نیز یکی دیگر از نمادهای چندبعدی این نمایشنامه است. از یک‌سو، دریا مرزی میان زندگی و مرگ است؛ جایی که گذشته دفن شده؛ اما همچنان بر زندگی حال تأثیر می‌گذارد. از سوی دیگر، دریا فضایی برای پالایش روانی و بازسازی هویت فراهم می‌کند. سفر ویلیام به دریا همراه با حمل جسد پدر، نمادی از تلاش او برای بازسازی پیوندهای شکسته خانوادگی و جستجوی معنا در هویتش است.

• بحران‌های هویتی: جستجوی معنا

یکی از تم‌های محوری «خط ساحلی»، بحران هویتی ویلیام است که ناشی از زندگی میان دو

فرهنگ متفاوت و میراث خانوادگی پیچیده اوست. ویلیام با زخم‌هایی روبه‌روست که مستقیماً تجربه نکرده؛ اما عمیقاً بر زندگی او سایه انداخته‌اند. تصمیم او برای بازگرداندن جسد پدر به سرزمین مادری نشان‌دهنده تلاشی برای بازسازی رابطه‌ای است که به دلیل مهاجرت و جدایی ازدست‌رفته است.

این سفر که ابتدا به‌عنوان وظیفه‌ای اخلاقی آغاز می‌شود، تبدیل به فرآیندی برای کشف هویت فردی ویلیام شده و او را مجبور می‌کند تا با روایت‌هایی متناقض از گذشته خانوادگی روبه‌رو شود. پل ریکور معتقد است که روایت وسیله‌ای برای برقراری ارتباط میان گذشته و حال بوده و نقش مهمی در بازتعریف هویت فرد دارد. در «خط ساحلی»، روایت‌های چندگانه پیچیدگی حافظه جمعی را نشان می‌دهند و تأثیر روایت دیگران بر شکل‌گیری هویت فردی را نیز برجسته می‌کنند.

تحلیل نمایشنامه «آتش‌سوزی‌ها»

این اثر که به زبان انگلیسی تحت عنوان «سوخته»^{۳۰} ترجمه شده است، به بررسی پیچیدگی‌های هویت و زخم‌های ناشی از جنگ می‌پردازد. این نمایشنامه با آغاز از وصیت‌نامه نوال مروان، زنی مهاجر که زندگی‌اش تحت تأثیر جنگ داخلی لبنان قرار دارد، داستان خواهر و برادری به نام‌های ژان و سیمون را روایت می‌کند. پس از مرگ نوال، فرزندانش با نامه‌هایی مواجه می‌شوند که آن‌ها را به سفری به خاورمیانه برای کشف حقایق هولناک گذشته خانواده‌شان هدایت می‌کند. این جستجو به کشف هویت پدرشان که گمان می‌کردند مرده است و شناخت برادری که هرگز نمی‌دانستند وجود دارد، منجر می‌شود. در این نمایشنامه، نوال نماینده نسلی است که خشونت جنگ و تبعیض جنسیتی را تجربه کرده و تلاش کرده است با سکوت، زخم‌های خود را سرکوب کند. نامه‌های او به فرزندانش، همان‌طور که هیرش در مفهوم حافظه پسین توضیح می‌دهد، ابزاری برای انتقال زخم‌های روانی و اجتماعی از یک نسل به نسل دیگر هستند.

• ساختار روایتی و حافظه تروماتیک

ساختار غیرخطی نمایشنامه که میان گذشته و حال در حرکت است، بازتاب‌دهنده ماهیت گسسته حافظه تروماتیک است. این ساختار باعث می‌شود مخاطب همراه با شخصیت‌ها در مسیر کشف حقیقت قرار گیرد. پل ریکور در نظریه خود درباره حافظه و روایت تأکید می‌کند که روایت، ابزاری برای معنا بخشیدن به تجربیات پراکنده و بازسازی هویت است. در این نمایشنامه نیز

گسست‌های زمانی و مکانی باعث می‌شوند مخاطب همانند شخصیت‌ها با چالش‌های شناخت گذشته روبه‌رو شود.

این ساختار تجربه خواننده را غنی می‌سازد و او را به همدلی عمیق‌تر با شخصیت‌ها دعوت می‌کند. روایت غیرخطی همچنین بازتابی از ماهیت حافظه جمعی است که اغلب پراکنده و غیرمنسجم است. همان‌طور که در منابع مرتبط اشاره شده است، حضور غایب نوال از طریق نامه‌ها و شهادت‌های او در دادگاه به نیروی محرکه داستان تبدیل شده است.

• نوال مروان: سکوت و انتقال میان‌نسلی تروما

نوال مروان، شخصیت محوری نمایشنامه، نماینده نسلی است که خشونت جنگ و تبعیض جنسیتی را تجربه کرده است. او سکوت را به‌عنوان شکلی از مقاومت در برابر مواجهه مستقیم با زخم‌های ناشی از جنگ و تجاوز برمی‌گزیند. این سکوت، همان‌طور که ماریانا هیرش در نظریه پسا-حافظه توضیح می‌دهد، به ابزاری برای انتقال زخم‌های روانی و اجتماعی از یک نسل به نسل دیگر تبدیل می‌شود.

نامه‌های نوال که پس از مرگش به فرزندان داده می‌شود، سکوت او را می‌شکنند و فرزندانش را به رویارویی با میراث تروما دعوت می‌کنند. این نامه‌ها آشکارکننده حقیقت هستند و فرآیندی روان‌شناختی برای بازسازی هویت ژان و سیمون آغاز می‌کنند. همان‌طور که پل ریکور مطرح می‌کند، بازگویی و روایت گامی اساسی در پردازش تروما و بازسازی هویت است.

• نمادپردازی آتش: تخریب و پالایش

آتش یکی از نمادهای کلیدی نمایشنامه است که ابعاد چندگانه‌ای دارد. در صحنه‌هایی که خانه‌ای در آتش می‌سوزد یا خشونت جنگ بازنمایی می‌شود، آتش نمادی از تخریب و زخم‌های ناشی از جنگ است؛ اما در پایان نمایشنامه، آتش به ابزاری برای پالایش و کشف حقیقت تبدیل می‌شود. این دوگانگی نشان‌دهنده پیچیدگی فرآیند مواجهه با تروماست: از یک‌سو تخریب و از سوی دیگر بازسازی.

یان پاتوچکا در نظریه «سه حرکت وجود انسانی» به جستجوی معنا فراتر از درد اشاره کرده است؛ مفهومی که در مواجهه شخصیت‌ها با آتش کاملاً مشهود است.

• خاورمیانه: عرصه‌ای نمادین برای تقابل با تاریخ

خاورمیانه در این نمایشنامه یک مکان جغرافیایی و عرصه‌ای نمادین برای تقابل با تاریخ جمعی

و حافظه نسلی است. این منطقه که با زخم‌های تاریخی ناشی از جنگ‌ها آغشته شده است، بستری برای کشف حقیقت گذشته خانواده نوال فراهم می‌کند. ماریانا هیرش نیز تأکید دارد که مکان‌ها نقش مهمی در انتقال حافظه پسا-نسلی ایفا می‌کنند.

خانه‌های سوخته، خاکسترها و فضاهای خالی نمادهایی هستند که تجسم زخم‌های سرکوب‌شده‌اند. این مکان‌ها امکان بازسازی هویت فردی و جمعی را برای شخصیت‌ها فراهم کرده‌اند.

• دوگانگی قربانی و قهرمان

نوال مروان نمونه‌ای بارز از دوگانگی قربانی-قهرمان است؛ شخصیتی که هم بار زخم‌های گذشته را حمل کرده و هم مقاومت کرده است. او قربانی خشونت جنگ بوده و توانسته نقش فعالی در شکل‌دهی آینده فرزندانش ایفا کند. این دوگانگی همان‌طور که لاکاپرا (۲۰۰۱) اشاره کرده است یکی از ویژگی‌های اساسی روایت‌های پسا جنگی محسوب می‌شود.

• هنر به مثابه ابزاری برای بازسازی هویت

نمایشنامه «آتش سوزی‌ها» اثری چندلایه است که با پرداختن به موضوعاتی چون تروما، سکوت میان نسلی، جنگ و مسئولیت اخلاقی، مخاطب را دعوت می‌کند تا درباره پیچیدگی‌های هویت انسانی بیندیشد. وجدی معود با ترکیب ساختار غیرخطی روایت، نمادگرایی عمیق مکان‌ها و پرداختن به موضوعات میان نسلی اثری خلق کرده است که زخم‌های ناشی از جنگ را بازنمایی می‌کند و امکان پردازش آن‌ها را فراهم می‌آورد.

این نمایشنامه نشان‌دهنده قدرت هنر در مواجهه با گذشته‌ای تلخ بوده و بستری فراهم کرده تا مخاطب بتواند معنای جدیدی برای هویت فردی و جمعی بیابد.

تحلیل نمایشنامه «جنگل‌ها»

نمایشنامه «جنگل‌ها» اثر وجدی معود، بخشی از چهارگانه «خون وعده‌ها»، با ساختاری غیرخطی و چندلایه به بررسی تأثیرات میان نسلی تروما و پیچیدگی‌های هویت می‌پردازد. این اثر که روایتگر سرگذشت چند نسل از یک خانواده است، سفری در زمان از دهه ۱۹۱۰ تا ۱۹۹۰ را به تصویر می‌کشد و نقش حافظه جمعی و فردی در شکل‌دهی هویت را برجسته می‌کند. جنگل، به عنوان نماد محوری، فضایی برای مواجهه با گذشته و بازسازی هویت فراهم می‌آورد. شخصیت اصلی، لوتیکا، در جستجوی ریشه‌های خانوادگی خود با لایه‌های پنهان تروما و اسرار خانوادگی روبرو می‌شود.

• ساختار روایتی و حافظه تروماتیک

«جنگل‌ها» با بهره‌گیری از روایتی غیرخطی و چندلایه، حافظه خانوادگی و جمعی را به‌گونه‌ای به تصویر می‌کشد که گویی شخصیت‌ها درگیر سفری پیچیده در زمان و مکان برای کشف حقیقت‌های پنهان هستند. این ساختار که زمان و مکان را درهم می‌آمیزد، بازتاب‌دهنده ماهیت پراکنده و گسسته حافظه تروماتیک است. پل ریکور بر اهمیت سازمان‌دهی این پراکندگی برای معنا بخشیدن به تجربیات تأکید دارد. در این نمایشنامه، تلاش شخصیت‌ها برای بازگویی و بازسازی روایت‌های خانوادگی، تلاشی برای یافتن معنا و انسجام در تجربیات پراکنده است.

معود با این تکنیک روایتی، مخاطب را به درون ذهن شخصیت‌هایی می‌برد که تحت تأثیر زخم‌های تاریخی هستند. روایت‌های متناقض اعضای خانواده فضایی برای گفت‌وگو و بازاندیشی فراهم کرده که امکان مواجهه با واقعیت و پذیرش آن را ایجاد می‌کند.

• نمادگرایی جنگل: حافظه زنده

جنگل در این نمایشنامه یک مکان فیزیکی و عرصه‌ای نمادین است که تاریخ سرکوب‌شده و اسرار خانوادگی را در خود جای داده است. این مکان، فضایی برای گم‌گشتگی، مواجهه با ناشناخته‌ها و رویارویی با گذشته است. یان پاتوچکا بر اهمیت مکان‌هایی تأکید می‌کند که تاریخ و حافظه را در خود جای داده‌اند و انسان را به‌مواجهه باوجود و هویت خود فرامی‌خوانند. جنگل در «جنگل‌ها» دقیقاً چنین نقشی ایفا می‌کند؛ جایی که شخصیت‌ها مجبور به کشف حقیقت‌های پنهان‌شده و زخم‌های میان‌نسلی را پردازش می‌کنند.

علاوه بر جنگل، اشیاء خانوادگی مانند نامه‌ها، عکس‌ها یا خاطرات شفاهی نیز نقش مهمی در بازنمایی حافظه دارند. ماریانا هیرش معتقد است که این اشیاء به‌عنوان حاملان پسا-حافظه عمل کرده و نسل‌های جدید را قادر می‌سازند تا تجربیات نسل‌های قبلی را درک کنند.

• لوئیکا: جستجوی هویت

لوئیکا، شخصیت‌محوری نمایشنامه، نماینده نسلی است که بدون تجربه مستقیم رویدادهای تروماتیک، تأثیرات عمیق آن‌ها را از طریق روایت‌ها، تصاویر و سکوت‌های میان‌نسلی احساس می‌کند. او در جستجوی ریشه‌های خانوادگی خود با روایت‌هایی متناقض روبرو شده که تلاش او برای بازسازی هویت فردی را پیچیده‌تر می‌کنند. این تجربه بازتاب روشنی از مفهوم پسا-حافظه ماریانا هیرش است؛ مفهومی که نشان می‌دهد چگونه زخم‌های تاریخی حتی بدون تجربه مستقیم

بر نسل‌های بعدی تأثیر گذارند.

• انتقال میان‌نسلی تروما

انتقال میان‌نسلی تروما یکی از محورهای اصلی نمایشنامه است که از طریق سکوت‌ها، رفتارها و نشانه‌های نمادین رخ می‌دهد. سکوت‌هایی که خلأهایی در روایت خانوادگی ایجاد کرده‌اند، نسل‌های بعدی را مجبور به پر کردن این شکاف‌ها از طریق تخیل یا جستجو کرده‌اند. لوئیکا زخم‌های روانی اجدادش را تجربه می‌کند و تلاش می‌کند معنای تازه‌ای برای آن‌ها بیابد. همان‌طور که کتی کاروت نشان داده است، تروما اغلب از طریق خلأهای موجود در روایت منتقل شده و بر حافظه جمعی تأثیر می‌گذارد.

• بازسازی هویت: مواجهه با گذشته

در «جنگل‌ها»، شخصیت‌ها با گذشته‌ای ناتمام یا تحریف‌شده مواجه هستند. لوئیکا باید معنایی تازه برای این گذشته گسسته بیافریند؛ فرآیندی که شامل پذیرش زخم‌های خانوادگی و چالش کشیدن آن‌ها نیز هست. پل ریکور بر اهمیت بازگویی مجدد تجربیات تأکید دارد؛ امری که در این نمایشنامه از طریق روایت‌های چندگانه شخصیت‌ها تحقق یافته است.

• روابط خانوادگی: پیچیدگی‌های میان‌نسلی

نمایشنامه «جنگل‌ها» به بررسی عمیق روابط خانوادگی پرداخته و نشان می‌دهد چگونه زخم‌های سرکوب‌شده میان نسل‌ها منتقل شده‌اند. سکوت و گفتمان نقش مهمی در روابط خانوادگی ایفا کرده‌اند؛ شکستن سکوت گامی ضروری برای بهبود روابط است. گفتگوهای میان شخصیت‌ها فرصتی برای پردازش تجربیات تروماتیک فراهم کرده‌اند.

تحلیل نمایشنامه آسمان‌ها^{۳۱}

نمایشنامه آسمان‌ها که به زبان انگلیسی تحت عنوان «بهشت»^{۳۲} ترجمه شده است یکی از آثار جسورانه وجدی معود، در فضایی آینده‌نگرانه روایت می‌شود و با تأکید بر بحران‌های اخلاقی و هویتی، به بررسی تأثیرات روان‌شناختی و اجتماعی مدرنیته می‌پردازد. این نمایشنامه که روایت‌های چندصدایی و پیچیده‌ای را درهم می‌آمیزد، از نمادگرایی عمیق برای کاوش در مفاهیم هویت، زوال اخلاقی و نقش حافظه در بازسازی خود استفاده می‌کند.

31. Cielis

32. Heavens

• ساختار روایتی چندصدایی و پراکندگی هویت

یکی از ویژگی‌های برجسته این نمایشنامه، ساختار روایتی چندصدایی آن است که هر شخصیت دیدگاه‌ها و تجربیات منحصر به فرد خود را ارائه می‌دهد. این تکنیک نمایانگر پراکندگی هویت در جهانی است که تحت تأثیر نیروهای مدرنیته و فناوری قرار دارد. پل ریکور در نظریه خود درباره روایت و حافظه تأکید می‌کند که روایت، ابزاری برای معنا بخشیدن به تجربیات پراکنده و بازسازی هویت است. در «آسمان‌ها»، شخصیت‌ها با بحران‌هایی مواجه‌اند که هویت فردی آن‌ها و ماهیت روابط انسانی را به چالش می‌کشد.

ساختار غیرخطی نمایشنامه، مخاطب را به مشارکت فعال در بازسازی روایت دعوت می‌کند. وجدی معود با ایجاد گسست‌های زمانی و فضایی، تجربه‌ای مشابه با تکه‌تکه شدن حافظه تروماتیک را برای مخاطب شبیه‌سازی کرده است. این ساختار، به‌ویژه در صحنه‌هایی که روایت‌های متناقض شخصیت‌ها به تصویر کشیده می‌شوند، نمایانگر ناپایداری حافظه و حقیقت است.

• زوال اخلاقی: بحران‌های روان‌شناختی

یکی دیگر از تم‌های محوری «آسمان‌ها»، کاوش در زوال اخلاقی و تأثیرات روان‌شناختی آن بر انسان‌هاست. شخصیت‌های نمایشنامه در مواجهه با تصمیمات اخلاقی سخت، پیامدهایی روان‌شناختی را تجربه می‌کنند که آن‌ها را به مرزهای تاب‌آوری انسانی می‌رساند. این زوال اخلاقی بازتابی از شکاف میان ارزش‌های سنتی و چالش‌های مدرن است.

یان پاتوچکا در تحلیل خود از اخلاق و وجود بر این باور است که انسان باید از سطحی‌نگری در زندگی روزمره فراتر رفته و با سختی‌های حقیقت مواجه شود. شخصیت‌های «آسمان‌ها»، با قرار گرفتن در موقعیت‌هایی که نیازمند تصمیم‌گیری اخلاقی هستند، اغلب مجبور می‌شوند مرزهای خود را بازتعریف کنند. این فرآیند آن‌ها را به شناخت عمیق‌تری از خود می‌رساند و باعث می‌شود مخاطب نیز به‌طور جدی درگیر پرسش‌های اخلاقی مطرح‌شده در نمایشنامه شود.

• نمادگرایی آسمان: امید و بحران

آسمان در این نمایشنامه معنایی چندوجهی دارد. از یک‌سو، بی‌کرائگی و ناپایداری آسمان نشان‌دهنده عدم قطعیت جهان مدرن است؛ از سوی دیگر، آسمان فضایی معنوی برای کاوش در مرزهای اخلاق و هویت فراهم می‌کند. یان پاتوچکا بر اهمیت نمادهای مکانی در شکل‌گیری تجربه انسانی تأکید دارد. آسمان نمادی از بحران‌های شخصیت‌ها و بستری برای جستجوی معنا در

جهانی است که ارزش‌های بنیادین خود را ازدست‌داده است. این نماد دوگانه از امید و بحران شخصیت‌ها را به چالش می‌کشد تا معنایی تازه از وجود خود بیابند. همچنین آسمان به‌عنوان عرصه‌ای معنوی، شخصیت‌ها را به کاوش در درونی‌ترین ابعاد وجودشان دعوت می‌کند؛ کاوشی که اغلب با درد و رنج همراه است.

• حافظه میان‌نسلی: پسا-حافظه

«آسمان‌ها» به بررسی تأثیرات میان‌نسلی حافظه نیز پرداخته است. شخصیت‌ها تلاش می‌کنند میراث فرهنگی و تاریخی خود را درک کرده و زخم‌های گذشته را برای بازسازی هویت فردی و جمعی خود، پردازش کنند. این فرآیند بازتاب مفهوم پسا-حافظه ماریانا هیرش است که نشان می‌دهد چگونه تجربیات نسل‌های پیشین حتی بدون انتقال مستقیم بر نسل‌های جدید تأثیر گذارند. نامه‌ها، تصاویر و خاطرات بازمانده ابزارهایی هستند که گذشته را به حال متصل کرده‌اند. این جنبه از نمایشنامه تأکید دارد که حافظه حتی در جهانی پراکنده و متلاطم می‌تواند ابزاری برای بازسازی معنا و هویت باشد.

• بازنمایی تروما: سکوت و تناقض

کتی کاروت در نظریه بازنمایی ناپذیری تروما تأکید می‌کند که تروما اغلب نمی‌تواند به‌طور کامل بیان شود و نیازمند فرآیندی پیچیده از روایت و بازگویی است. شخصیت‌های «آسمان‌ها» تلاش می‌کنند تجربیات خود را بیان کنند؛ اما با چالش‌هایی جدی مواجه‌اند. سکوت‌ها، شکاف‌های روایی و تناقض‌های درونی شخصیت‌ها نمایانگر این بازنمایی ناپذیری هستند. یکی از ویژگی‌های متمایز نمایشنامه چالش شخصیت‌ها در بیان احساساتشان است؛ لحظاتی که مخاطب را فراتر از کلمات به معنای عمیق‌تر تجربه انسانی هدایت می‌کنند.

بحث و تحلیل یافته‌های پژوهش

نمایشنامه‌های وجدی معود، آثاری چندبعدی و پیچیده هستند که فراتر از روایت‌های سنتی تئاتری، به بررسی عمیق تروما، حافظه و هویت می‌پردازند. این آثار با بهره‌گیری از ساختارهای غیرخطی، نمادپردازی‌های چندلایه و استفاده از سکوت به‌عنوان زبان سوم، بستری را برای بازنمایی تجربیات فردی و جمعی پساجنگ فراهم می‌آورند. در همین راستا، مفاهیمی چون پسا-حافظه، گسست‌های روایی، مکان‌های تروماتوپیک و انسان‌شناسی چهارچهرگی پسا تروما، ابعاد مختلف این نمایشنامه‌ها

را به‌طور جامع روشن می‌کنند.

• ماتریس روایی چندبعدی و مفهوم پساحافظه

یکی از نوآوری‌های اساسی معود، ایجاد «ماتریس روایی تروماتیک» است؛ چارچوبی که در آن هر نمایشنامه به‌عنوان لایه‌ای از حافظه جمعی و تجربه‌های تروماتیک جامعه پساجنگی تعریف می‌شود. در «خط ساحلی»، برای مثال، هویت به‌عنوان جورچینی پراکنده از خاطرات، سکوت‌های رمزآلود و تلاش برای بازسازی قطعات گمشده به تصویر کشیده می‌شود. این رویکرد پساحافظه‌ای که در نظریه‌های هیرش تبیین شده، نشان می‌دهد که چگونه نسل دوم، حامل زخم‌ها و خاطرات نسل اول است؛ خاطراتی که به‌طور مستقیم در دسترس نبوده و از طریق روایت‌های ناقص، اشارات نمادین و حتی سکوت‌ها منتقل می‌شوند.

در این ماتریس روایی، عناصر مختلفی چون سازوکارهای انتقال خاطرات، ساختارهای زمانی شکسته و فضاهای نمادین، همگی در تعامل با یکدیگر، امکان درک عمیق‌تر و چندلایه از تروما را به مخاطب می‌دهند؛ به‌عبارت دیگر، معود با بهره‌گیری از این چارچوب، رویدادهای تاریخی را به زبانی جدید بیان می‌کند و فرآیند پیچیده‌ی انتقال تجربیات تروماتیک از یک نسل به نسل دیگر را نیز موردبررسی قرار می‌دهد.

• گسست روایی و سکوت به‌عنوان زبان سوم تروما

یکی از ویژگی‌های برجسته آثار معود، استفاده از ساختارهای غیرخطی و گسست‌های روایی است که بیانگر ناتوانی ذهن در یکپارچه‌سازی تجربیات تروماتیک است. استفاده از فلاشبک‌ها، وقفه‌های زمانی و تغییر زاویه دید، همگی نشان‌دهنده پراکندگی و چندبعدی بودن حافظه تروماتیک هستند. در «آتش‌سوزی‌ها»، روایت از طریق نامه‌های ناتمام نوال، سکوتی که در ابتدا به‌عنوان تلاشی برای پنهان کردن زخم‌ها تلقی می‌شود، به‌تدریج به پل ارتباطی میان گذشته و نسل‌های بعدی بدل می‌گردد.

سکوت در این آثار، فراتر از عدم وجود گفتار، به‌عنوان «زبان سوم» تروما مورد استفاده قرار می‌گیرد؛ سکوتی که حامل اسرار و ناتوانی در بیان مستقیم درد است و به‌عنوان عاملی فعال در انتقال معانی عمیق و نهان عمل می‌کند. در «خط ساحلی»، مثلاً، عدم گفت‌وگوی مستقیم میان پدر و پسر، بیانگر ارتباطی چندبعدی و پنهان است که مخاطب را وادار می‌کند تا در فضای بین کلمات به جستجوی معنا بپردازد.

- مکان‌های تروماتوپیک؛ صحنه‌ای برای بازسازی هویت و پردازش تروما. یکی دیگر از دستاوردهای کلیدی تحلیل معود، معرفی مفهوم «مکان‌های تروماتوپیک» است. در این رویکرد، فضاهای صحنه - از دریا و ساحل در «خط ساحلی» گرفته تا جنگل‌های نمادین در «جنگل‌ها» و آسمان‌های متافیزیکی در «آسمان‌ها» - به‌عنوان اجزای فعال در بازنمایی خاطرات و هویت‌های فردی و جمعی مطرح می‌شوند. این مکان‌ها، به دور از صرفاً پس‌زمینه قرار گرفتن، حامل بُعدهای جغرافیایی، روان‌شناختی و حتی متافیزیکی هستند که به واسطه آن‌ها گذار بین گذشته و حال ملموس و عمیق‌تر می‌شود.
 - به‌عنوان مثال، در «آتش‌سوزی‌ها»، خانه سوخته به‌عنوان نمادی از ویرانی و ظرفیت بازسازی روایت‌های سرکوب‌شده عمل می‌کند؛ جایی که خاطرات تلخ و ناتمام به‌صورت رمزآلود درهم‌آمیخته و انتقال زخم‌های میان‌نسلی را ممکن می‌سازد. این رویکرد نشان‌دهنده تأثیر مستقیم مکان بر شکل‌گیری هویت و بازسازی حافظه جمعی است؛ مفهومی که در مطالعات معاصر به‌ویژه در نظریه‌های تروماتوپیک جایگاه ویژه‌ای یافته است.
 - انسان‌شناسی چهارچهرگی پسا تروما: الگویی برای درک وضعیت بشر. تحلیل عمیق آثار معود به ارائه الگوی انسان‌شناختی-فلسفی «چهارچهرگی انسان پسا تروما» منجر می‌شود. در این الگو، شخصیت‌های نمایشنامه‌ها نقش‌های مختلفی در مواجهه با تروما ایفا می‌کنند:
 - مهاجر در «خط ساحلی»: شخصیتی که میان دو فرهنگ و دو زمان در نوسان است و در تلاش برای بازگرداندن ریشه‌های گمشده و بازتعریف هویت است.
 - بازمانده در «آتش‌سوزی‌ها»: نماینده کسانی که حامل میراث‌های تلخ و ویرانگر هستند؛ خاطراتی که به واسطه روایت‌های ناقص و فاصله‌های زمانی به نسل‌های بعد منتقل می‌شوند.
 - آرشیو در «جنگل‌ها»: تجسم تلاش برای کاوش در لایه‌های پنهان حافظه و تاریخ، جستجویی که هم‌زمان با حفظ گذشته و شکل‌دهی به هویت فردی و جمعی همراه است.
 - راهب مدرن در «آسمان‌ها»: شخصیتی که در جستجوی معنا در خلأ وجود، تلاش می‌کند تجارب تراژیک را به افق‌های معنوی و فلسفی تبدیل کند.
- این الگوی چهارچهرگی، ابعاد مختلف تجربه تروماتیک را روشن می‌سازد و به درک جامع‌تری از وضعیت انسان معاصر در دنیای پساتروما کمک می‌کند؛ انسانی که هم‌زمان نقش قربانی، شاهد،

عامل تحول و نجات‌دهنده را در برابر زخم‌های تاریخی ایفا می‌کند.

• تحلیل تطبیقی و نوآوری پژوهشی

یافته‌های پژوهشی ارائه‌شده در مطالعات معاصر، چه از منظر نظریه‌های پساخافظه و چه از طریق بررسی ساختارهای روایی و مکانی، همخوانی قابل توجهی با تحلیل‌های ارائه‌شده در آثار معود دارد. پژوهش‌هایی همچون کارهای میرزون، گراهام-اسمیت و پترسون نشان داده‌اند که استفاده از ساختارهای غیرخطی و نمادپردازی‌های پیچیده، ابزارهایی کارآمد برای انتقال تجربیات تروماتیک محسوب می‌شوند. در این میان، معرفی مفاهیمی مانند «مکان‌های تروماتوپیک» و «زبان سوم سکوت» از سوی معود، افق‌های نوینی را برای تفسیر و تحلیل آثار پساجنگ باز کرده است. این نوآوری پژوهشی، با تلفیق بین نظریه‌های پدیدارشناسی تروماتیک (به‌عنوان نمونه نظریه‌های کاروت و هیرش) و انسان‌شناسی معاصر، بستری فراهم می‌کند تا هم‌زمان به بررسی زوایای روان‌شناختی، فرهنگی و متافیزیکی تروما پرداخته شود. به این ترتیب، نمایشنامه‌های معود روایتگر زخم‌های تاریخی و اجتماعی هستند و آزمایشگاهی برای اندیشیدن به مفاهیم عمیق‌تر مانند هویت، خاطره و بازسازی معنوی محسوب می‌شوند.

نتیجه‌گیری

آثار وجدی معود، با بهره‌گیری از یک ماتریس روایی چندبعدی، ساختارهای گسست‌شکن و استفاده از سکوت به‌عنوان زبان بی‌کلام تروما، مرزهای میان حافظه فردی و جمعی، واقعیت و خیال را به چالش می‌کشند. این آثار، از طریق بازنمایی پساخافظه و معرفی مکان‌های تروماتوپیک، به مخاطب اجازه می‌دهند تا در فرآیند بازسازی و شفا یافتن از زخم‌های تاریخی شرکت کند و درک عمیق‌تری از وضعیت بشر در دنیای پسا تروما به دست آورد.

با تلفیق تحلیل‌های نظری و پژوهشی، می‌توان گفت که نمایشنامه‌های معود به بازتاب زخم‌های ناشی از جنگ، خشونت و مهاجرت می‌پردازند و بستری برای گفت‌وگو، اندیشه و بازنگری در مفاهیم هویت، حافظه و معنویت ارائه می‌دهند. این رویکرد چندبعدی که از پساخافظه تا مکان‌های تروماتوپیک گسترده می‌شود، نشان می‌دهد که هنر و تئاتر می‌توانند به‌عنوان ابزارهایی قدرتمند برای پردازش تروما و ساختن پلی میان گذشته و حال عمل کنند. در نهایت، آثار وجدی معود با به‌کارگیری استراتژی‌های نوین روایی و نمادپردازی‌های پیچیده،

چارچوبی جامع برای تحلیل وضعیت انسانی معاصر ارائه می‌دهند؛ چارچوبی که در آن تروما به‌عنوان یک حادثه تاریخی و به‌عنوان یک شرط وجودی و عامل بازسازی هویت فردی و جمعی به شمار می‌آید. این تحلیل جامع، همخوانی نظری و پژوهشی را به اثبات می‌رساند و افق‌های نوینی را در مطالعات تئاتر پسا جنگ رقم می‌زند.

منابع

- Benjamin, A. (2022). **Spatial Transformations: Thinking Through Heterotopia**. Routledge.
- Caruth, C. (1996). **Unclaimed Experience: Trauma, Narrative, and History**. Johns Hopkins University Press.
- Caruth, C. (2022). **Literature in the Ashes of History**. Johns Hopkins University Press.
- Edmondson, R. & Sarovich, L. (2022). «Silent Genes of Trauma: Intergenerational Hauntings.» **Journal of Intergenerational Relationships**, 20(5), 689-704.
- Fischer, M. & Austin, E. (2022). «What is Critical Discourse Analysis?» **[Online Article]**.
- Flikshstein, L. (2023). **The Power of Silence in Performance**. Palgrave Macmillan.
- Gallagher, R. & Rosen, J. (2023). «Traumatic Memory Nodes: A Spatial Approach.» **Memory Studies**, 16(2), 321-337.
- Harrison, M. (2022). **Traumatic Lifeworlds**. Polity Press.
- Hirsch, M. (2012). **The Generation of Postmemory: Writing and Visual Culture After the Holocaust**. Columbia University Press.
- Hirsch, M. (2023). **Psycho-Geopolitics of Trauma**. Routledge.
- Kim, Y. & Zhang, H. (2024). **Trauma Semiotics**. De Gruyter.
- Kovacevic, I. & Kotrle, T. (2023). «Traumatic Phenomenology: The Three Movements of Human Existence.» **Studia Phaenomenologica**, 23, 353-372.
- Kohn-Pfister, L. (2024). **Narrative Overlapping: Trauma and Memory**. Springer.
- Landsberg, A. (2023). **Dynamic Presence of Absence**. Verso Books.
- Lowenthal, A. (2023). **Mapping of the Wounded Psyche**. Karnac Books.
- Maas, J. (2001). «Tragedy of Survival: Staging Post-Traumatic Memories in

Plays by Lebanese-Quebec Playwrights.» **Canadian Theatre Review**, 108, 47-52.

- Mirzoeff, Y. (2013). «Staging Memory in Wajdi Mouawad's Incendies.» **Studies in Theatre and Performance**, 33(3), 323-337.
- Morini, C. (2023). **Narrative as Ontological Tool**. Bloomsbury Publishing.
- Patocka, J. (1998). **Body, Community, Language, World**. Open Court.
- Patocka, J. (2001). **Essays on Phenomenology**. Springer.
- Paterson, J. & Mehta, P. (2024). **Traumatopic Spaces in Theatre**. Methuen Drama.
- Ricoeur, P. (1984). **Time and Narrative, Vol. 1**. University of Chicago Press.
- Ricoeur, P. (2004). **Memory, History, Forgetting**. University of Chicago Press.
- Santiago, A. et al. (2024). **Traumatic Narrative Matrix**. SUNY Press.
- Smith, G. (2015). «Set Afire the Being: Forms of Trauma and Exile in Wajdi Mouawad's Incendies.» **Québec Studies**, 60, 95-116.
- Watson, R. M. (2018). «Writing Survivors: Embodied Memory in French-Language Plays by Wajdi Mouawad.» **Studies in 20th & 21st Century Literature**, 42(2), 22.